

Lärande och utveckling

Forskningscirklar

*- för kunskapsfördjupning
och utvecklingsarbete*

Eva Britt Lönnback
Francesca Östberg

Tema lärande och utveckling
Forskning och reflektion kring kompetens och lärande
Gunilla E Magnusson
Forskningscirklar
Eva Britt Lönnback & Francesca Östberg

U-serien nr 6/7
USK
Forsknings- och Utvecklingsenheten

© Alla rättigheter förbehållna
Forsknings- och utvecklingsenheten (FoU) samt författarna.

Kopiering, även för undervisningsbruk, är helt
förbjuden utan författarnas skriftliga medgivande.
För tillstånd, ring 08-508 29 000

www.stockholm.se/fou

Tryckt hos: AWJ Tryck AB
ISSN 1404-3351
ISRN S-SotF-FoU—U 6/7
ISBN 978-91-85707-05-08

Förord

I en tid där verksamheter befinner sig i alltmer komplexa sammanhang ställs krav på att forskning ska vara utvecklingsstödande. Ett sätt att möta dessa krav är genom kunskapsbaserat arbete. Kunskap som bygger på beprövad erfarenhet och forskning kan motverka kortsiktiga lösningar och modeflugor. Forskningscirkelrar kan vara ett arbetssätt för att stödja utvecklingsarbetet för personal och verksamheter.

I denna rapport vill vi ge exempel på olika sätt att arbeta med kunskapsfördjupning, egenutvärdering och uppföljningsarbete. Rapporten riktar sig främst till arbetsledare och personal inom de verksamheter som möter medborgare/elever/brukare/klienter i sin verksamhet, som lärare, socionomer, psykologer och beteendevetare. Arbetssättet kan dock användas också inom andra verksamheter.

Vi som har skrivit rapporten, Eva Britt Lönnback och Francesca Östberg, tackar arbetsledare och kollegor: Gun-Lis Angsell, Irja Christophs, Maivor Gustafsson och Anette Manoti. De har alla bidragit till att både forskningscirkelrarna och denna rapport har blivit av. Ett varmt tack riktas till referensgruppen som har läst och kommit med många kloka synpunkter om hur rapporten ska se ut för att kunna användas på bästa sätt. I referensgruppen ingick Eva Kling, personalstrateg på Personalstrategiska avdelningen, Göran Månsson, stadsdelsdirektör på Kungsholmens stadsdelsförvaltning, Claudette Skilving, enhetschef på Enheten för hemlösa och Susanna Wahlberg, handläggare på Kompetens-

fonden. Rapporten är finansierad av Kompetensfonden och FoU-enheten i Stockholm stad.

Eva Britt Lönnback

Utvecklingsledare
FoU - enheten
Stockholms stad

Francesca Östberg

Socionom /doktorand
FoU-enheten och
Institutionen för socialt arbete,
Stockholms Universitet

Sammanfattning

I denna rapport beskrivs sex års erfarenheter från arbetet med forskningscirkel på FoU-enheten i Stockholm stad. Syftet är att ge exempel på och entusiasmera till olika sätt att arbeta med kunskapsför djupning, egenutvärdering, uppföljningsarbete och utvecklingsarbete med forskning och erfarenhetsbaserad kunskap som grunder.

Inledningsvis presenteras kort vad kunskapsbaserat arbete och praktikinära forskning kan innebära, vilka båda är utgångspunkten för arbetet i forskningscirkelarna. Vi utgår både från ett helikopterperspektiv - vetenskaplig kunskap – och ett flodperspektiv – erfarenhetsbaserad kunskap.

Därefter introduceras forskningscirkel som en form av studie-cirkel där ledare med forskarerfarenhet ingår. Utifrån ett ”forskande öga” skärskådar deltagarna i forskningscirkel både forskning och praktiska erfarenheter för att kunskaperna ska kunna användas och utvecklas på ett bra sätt. Med hjälp av samtal och reflektion skapas ny kunskap och nya perspektiv. I formandet av kunskapsprocesser i organisationer för att dokumentera, tillvarata och tillämpa erfarenhetsbaserad kunskap och forskning är forskningscirkelns struktur och reflekterande dialog användbar.

Exempel från forskningscirkel ges för att läsaren ska få en bild av hur forskningscirkel kan genomföras och vad man kan få ut

av dem. Tre former av forskningscirklar beskrivs: cirklar för kunskapsfördjupning, cirklar i verksamhetsnära forskning, uppföljning och egenutvärdering samt cirklar i utvecklingsarbete. Avslutningsvis har vi samlat egna och andra FoU-enheters erfarenheter samt synpunkter från deltagare. Några teman utkristalliseras. Det handlar bland annat om reflektionen som form, att hålla en balans mellan kaos och struktur, verksamhetsanpassad kunskapsfördjupning, ökat klientperspektiv, utvecklad yrkesroll, arbetsledningens betydelse och vikten av förankring i organisationen.

Det finns även en kortversion av rapporten i ett häfte: ”*Goda cirklar – för ökad kunskap och utveckling*” att beställa eller ladda ner från hemsidan: www.stockholm.se/fou.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord.....	3
Sammanfattning.....	5
1. Inledning.....	9
<i>Evidensbaserat och kunskapsbaserat socialt arbete</i>	11
2. Vad är praktikinära forskning?.....	13
<i>Praktikinära forskning</i>	13
<i>Utforskande av det dagliga arbetet</i>	14
3. Kunskapssyn.....	15
<i>Begreppet kunskap</i>	15
<i>Helikopter och karta</i>	15
<i>Att vara i floden</i>	16
<i>Alla kunskaper behövs</i>	16
<i>Kunskapsutveckling</i>	19
4. En beskrivning av forskningscirklar.....	21
<i>Olika användningsområden</i>	21
<i>Forskningscirkelns bakgrund</i>	23
<i>Praktiska tips inför starten av forskningscirklar</i>	24
5. Arbetet i en forskningscirkel.....	26
6. Fyra steg mot höjd kompetens.....	31
<i>Olika former av forskningscirklar</i>	33

7. Exempel från forskningscirklar.....	35
<i>Cirklar för kunskapsfördjupning</i>	35
<i>Cirklar i verksamhetsnära forskning, uppföljning och egenutvärdering</i>	38
<i>Cirklar i utvecklingsarbete</i>	45
8. Erfarenheter av cirkelarbeta.....	48
<i>Frågor växer fram</i>	49
<i>Kaos och struktur</i>	50
<i>Introduktion krävs</i>	51
<i>Erfarenhetsutbyte</i>	51
<i>Resultat från forskningscirkelarna</i>	52
<i>Andras erfarenheter</i>	56
<i>Inbyggda strukturer ett krav</i>	57
Referenser.....	60
Bilagor.....	

Kapitel 1

Inledning

FoU-enheten i Stockholm stad har under sex år prövat metoder för hur erfarenhetskunskap (praktik) och vetenskaplig kunskap (forskning) kan föras samman. Den form som varit mest framgångsrik har varit forskningscirkeln¹.

I en tid där verksamheter befinner sig i alltmer komplexa sammanhang ställs krav på att forskning ska vara utvecklingsstödande. Ett kunskapsbaserat arbete tonar fram som ett sätt att möta dessa krav. Kunskap som bygger på såväl beprövad erfarenhet som forskning kan motverka kortsiktiga lösningar och modeflugor. Forskningscirklar med olika inriktningar har utvecklats ur mötet med praktiken.

Forskningscirklar är ett stöd för att kunna tillgodogöra sig forskning så att den kan omsättas i praktiken. Möjligheten för delta-

¹ Förutom olika former av forskningscirklar har FoU-enheten bedrivit forskningsforum där praktiker från stadens verksamheter liksom forskare från universitet/högskolor och andra FoU-enheter kunnat presentera utvecklingsprojekt och rapporter inför stadens personal. Idén har varit att ny kunskap ska ägas av så många som möjligt av stadens anställda. På seminarierna möts forsknings- och utvecklingsintresserade praktiker, vilket lett bland annat till bildandet av nya nätverk.

garna att formulera sig kring sitt arbete tydliggör resurser och behov. Genom att reflektera, definiera - sätta arbetsuppgifterna i ett större sammanhang - ökar kunskapen såväl för gruppen som för individen. Forskningscirkeln blir en arena för erfarenhetsutbyte och forskningsanknytning och utvecklar såväl individen i sin yrkesroll som arbetsgruppen i sin helhet.

Totalt har närmare 80 forskningscirkelar med cirka 600 deltagare genomförts under dessa sex år (se bilaga 4). Forskningscirkelar med olika inriktningar har utvecklats ur mötet med praktiken. Det startade med cirkelar i egenutvärdering. Deltagarna kommer från olika verksamheter med uppgift att följa upp eller utvärdera det egna arbetet. Med tiden har hela arbetsgrupper och verksamheter i allt större utsträckning inbjudits att delta. Detta eftersom både kunskapsfördjupning och utvecklingsarbete har större möjlighet att tas upp i organisationerna när alla medarbetare deltar. Längre fram i rapporten finns en beskrivning av hur ett kunskapsbaserat arbete skapas med hjälp av forskningscirkelar.

I FoU-miljöer används både begreppet forskningscirkel² och begreppet FoU-cirkel. De som använder begreppet FoU-cirkel vill betona att det handlar om ett möte mellan forskning och utveckling. I denna rapport används begreppet forskningscirkel utifrån att formen även kan användas utanför FoU-miljöer. Utgångspunkten är en mötesplats för praktiker och forskare där praktisk kunskap integreras med teoretisk kunskap (Härnsten, 1991).

Kravet på kunskapsbaserat av det sociala arbetet innebär ökade krav på personalen. De ska inte bara ha kunskap om vad som

² Läs mer om bakgrunden till forskningscirkelar på sid. 23.

görs i praktiken inom sitt arbetsfält utan också om aktuell forskning (Socialstyrelsen, 2000). Syftet med praktknära forskning är att den kan få en utvecklingsdrivande roll när den länkas till praktiken (Bergström m.fl., 2000).

Till detta behövs kunskapsprocesser i organisationer som kan identifiera vad ”god praktik” är. En sådan process består av strukturer för att dokumentera, tillvarata och tillämpa erfarenhetsbaserad kunskap för alla i en organisation (Payne, 2006).

Evidensbaserat och kunskapsbaserat socialt arbete

Begreppet evidensbaserat har allt mer blivit synonymt med ”bevis” för insatsers/metoders effekter som påvisas genom randomiserade/ kontrollerade studier som vägts samman i så kallade metaanalyser.³ Den snäva tolkningen av begreppet har ifrågasatts från flera håll (Bergmark och Lundström, 2006; Månsson, 2001; Oscarsson, 2006). Inom området socialt arbete började begreppet att användas alltmer i och med Socialstyrelsens projekt Kunskapsutveckling inom socialtjänsten som förespråkade en mer evidensbaserad praktik (Socialstyrelsen, 2000).

Vi väljer att använda begreppet kunskapsbaserat socialt arbete istället för evidensbaserat socialt arbete. Vi menar att talet om ett evidensbaserat socialt arbete leder in i en återvändsgränd där praktikererfarenhet och forskning som inte vilar på randomiserade/kontrollerade metoder räknas bort. Ett kunskapsbaserat socialt arbete bygger på forskning, inte bara kvantitativ sådan och på beprövad erfarenhet.

³ Metaanalys är en övergripande analys gjord på många studier som utvärderat samma typ av insatser/metoder. Den skall svara på vilken insats/metod som ger bäst effekt. Metaanalys används framför allt inom medicinen.

Både forskare och praktiker inom socialt arbete är idag eniga om att forskning, utvärdering och kvalitetsutveckling är av avgörande betydelse för hur professionen utvecklas. I en enkätstudie riktad till verksamma socionomer ställdes frågor om deras syn på och intresse för forskning. Resultaten visade att flertalet hade en positiv syn och en optimistisk bild av forskningens möjligheter att förbättra det sociala arbetet. Intresset att själva engagera sig i forskningsverksamhet var också påfallande stort (Dellgran och Höjer, 2003). Men det räcker inte, menar vi, att enbart veta mer om insatsernas resultat för att det sociala arbetet skall utvecklas och förändras. För att denna kunskap faktiskt skall kunna påverka det konkreta arbetet och få en utvecklingsdrivande roll behöver man veta mer om hur det praktiska arbetet ser ut i dag och varför. Det kan ske både genom praktknära forskning och genom att medarbetare tillsammans med forskare, eller andra vetenskapligt skolade, ges en möjlighet att höja blicken och betrakta sitt arbete på distans, formulera sig och anlägga ”ett forskande öga” på sin egen verksamhet.⁴

⁴ För att förstå de specifika fenomen eller speciella problem man är satt att arbeta med behöver den yrkesverksamme ibland ta ett steg tillbaka och granska sitt arbete mer på avstånd. Det kan ske genom att systematiskt tänka kring och analysera arbetet. Vissa vetenskapliga tekniker kan vara till hjälp. Det är då praktikern använder sig av sitt ”forskande öga”.

Kapitel 2

Vad är praktikhära forskning?

I detta kapitel beskrivs praktikhära forskning utifrån två perspektiv; praktikhära forskning⁵ och praktikers utforskande av sitt dagliga arbete.

Praktikhära forskning

Forskningsarbetet på FoU-enheten liknar universitetsforskning såtillvida att arbetet bedrivs under vetenskaplig ledning och med vetenskapliga metoder. Däremot är syftet med forskningen ett annat. Universiteten har som uppgift att bedriva grund- och forskarutbildning och att forska medan FoU-enheten har som uppdrag att ta fram forskningsbaserad kunskap om stadens verksamheter och att sprida och diskutera denna i verksamheterna. Både val och genomförande av projekt påverkas av att FoU-enhetens forskning har sin utgångspunkt i praktikens problem.

Möjlighet att anlita och engagera praktiker som medforskare, utrymme för konsultation och handledning för stadens medarbetare och ett aktivt uppsökande förhållningssätt till praktiken i form av referensgrupper, seminarier och forskningscirkelklar bidrar

⁵Delar av innehållet är hämtat från FoU's Jubileumsskrift 2002, red. Gun-Lis Angsell.

också till att FoU-forskningen är olik universitetsforskningen. Forskningen kan bidra med generella kunskaper som kan belysa sammanhangen i till exempel sociala problem. Att vardagskunskapen problematiseras kan vara en första länk i en koppling mellan forskning och utveckling. Forskning kan ge ett nytt perspektiv på det som görs och därigenom bidra till utveckling på längre sikt.

Det finns en förväntan från praktiken att komma med snabba och nyttiga svar. Nytt från verksamhetshåll kan vara att forskaren ska göra något relativt fort och sedan tala om hur praktiken ska göra. Detta är, ifråga om social forskning, inte alls enkelt och inte alltid självklart. Forskning kan ge kunskap om förhållningssätt och principer som visat sig viktiga och om arbetsätt som visat sig mer framgångsrika än andra. Samtidigt tillämpas dessa kunskaper under omständigheter och med människor som alltid är unika.

Utforskande av det dagliga arbetet

Praktiknära forskning har funnits i flera decennier och har många benämningar. Den kan ses som ett svar på universitetens forskningsfrågor som kan uppfattas som verklighetsfrånvända och på en praktik som i ständig förändring efterfrågar snabba forskningsresultat (Brulin och Ekman Phillips, 1998; Börjesson, 2004; Nowotny, Scott & Gibbons, 2001).

Hitintills har formerna för praktiknära forskning och utveckling på FoU-enheten, varav forskningscirkel är en, lett till att flera verksamheter i Stockholm stad deltagit i långsiktig planering av dokumentation och att några förvaltningar med stöd från FoU-enheten börjat följa upp och utvärdera sitt arbete. Kopplingen till forskningen på området har skett såväl via FoU-enhetens egen forskning som via nationell och internationell forskning.

Kapitel 3

Kunskapssyn

Kunskap kan definieras på olika sätt. Olika kunskapers nytta för kunskapsutveckling skiljer sig därför också åt.

I Svenska Akademiens ordbok (2006) framgår att kunskap omfattar flera perspektiv – allt från att ”vara hemmastadd på olika erfarenhetsområden” till ”summan av vad man vet [...] särskilt i fråga om systematiskt, omfångsrikt vetande som inhämtats genom studier.” Att försöka definiera kunskap är alltså att försöka definiera ett mångtydigt begrepp med många olika uttryck och former. Olika kunskaper visar på olika perspektiv: var man befinner sig och vem man är när man betraktar ett fenomen.

Begreppet kunskap

Helikopter och karta

Genom att tillämpa ett helikopterperspektiv (Eliasson, Levin & Sunesson, 1995) på ett fenomen och genom systematiska observationer kan generaliseringar göras för att söka det allmängiltiga. Det ger en överblick och en helhetsbild som kan liknas vid en karta där bilden blir platt och detaljer och enskildheter försvinner. Den vetenskapsbaserade kunskapen befinner sig oftast här.

Att vara i floden

Den erfarenhetsbaserade kunskapen kan beskrivas utifrån ett flodperspektiv: det är kunskap som fås genom att öva och praktisera, att befinna sig i floden och se och känna vattnets rörelser.

Den kunskap som bara syns när den fattas är den mest svårbeskrivna (Josefsson, 1991) – en slags syntes av erfarenhet, uppmärksamhet och lyhördhet. Sociala strukturer som social status, maktrelationer med mera påverkar om kunskap syns, tillvaratas eller omintetgöras. Den erfarenhetsbaserade, oftast oskrivna kunskapen blir därför många gånger osynlig (Molander 1993). Användbar kunskap uppstår när helikopter- och flodperspektiven kombineras. Det ger förståelse för såväl det enskilda som sammanhanget samt för hur praktiken/verksamheten fungerar. Aristoteles talar om en etisk kunskap där etiska aspekter används så att handlingar och verksamheter ska bli omdömesgilla. I det ingår en medvetenhet om att det finns olika intressen och att handlingar har olika betydelse för olika grupper av människor (Karlsson, 1999).

Alla kunskaper behövs

Fråga föder fråga

Eftersom forskningens uppgift är att problematisera och ifrågasätta gamla sanningar, finns det flera svar på samma fråga. Det innebär att frågor som besvaras väcker fler frågor. Många frågor besvaras inte alls. Varje metod⁶ och insats ger ett stort och från vetenskaplig synpunkt okontrollerat utrymme för variationer. Variationerna kan bero på vilka som använder metoden – alla använder inte samma metod på samma sätt, kanske inte heller

⁶ Metodbegreppet är inte entydigt. Besläktade begrepp som används är modell, färdigheter och tekniker (Bergmark och Lundström, 2000).

hela metoden. Det kan även bero på mottagaren, till exempel om det finns en tro på att metoden kan vara verksam.

Även hur begreppen i metoderna används är varierande och oklara. Ett ord som ”utredning”, som kan verka mycket konkret, kan väcka ivriga diskussioner hos socialarbetare. När börjar en utredning? När slutar den? Vad är syfte och innehåll i ordet? (Östberg, 2005).

Många forskare (Blomqvist, 2002; Hubble, Duncan och Miller, 2006) har beskrivit att kunskapen om metoder och dess effekter i till exempel socialt arbete är mångtydig och osäker i många aspekter. Därtill visar forskning att metoder utgör en mycket liten del av utfallet. Lika viktig som metoden/tekniken anses personens förväntningar vara. Den terapeutiska relationen är dubbelt så viktig. Dessutom finns fortfarande ett stort fält med outforskade faktorer som påverkar resultat av behandling. Några sådana orsaker kan vara arbetets organisering, medarbetares trivsel på arbetsplatsen och samhällsekonomi (ibid).

Forskning – av flera skäl

Varför ska då praktiken bry sig om forskning? Ett svar på den frågan kan vara att ett professionellt arbete ska vara byggt på kunskap (se sid.11). Ett annat är det etiska kravet att finna de bästa metoderna för medborgarens/brukarens/klientens del eller åtminstone den som skadar minst utifrån den kunskap som finns. I det ansvaret ligger också att känna till vilka konsekvenser ens handlingsalternativ får (Börjesson, 2002). Det finns även ett ansvar att kritiskt granska forskning genom att ta reda på om det finns olika resultat eller om alla studier visar på samma sak, om det är en tillförlitlig studie eller ett första resultat med mera. Efter en sådan genomgång kan man förhålla sig till om den nya kunskapsbilden kan användas i praktiken och i verksamheten.

Motstånd mot reflektion

På samma sätt som man förhåller sig kritisk till forskning behöver de praktiska erfarenheterna skärskådas för att kunskapen ska kunna användas eller utvecklas på ett bra sätt. För att en kunskapsbildning i verksamheter ska komma till stånd talar allt fler om behovet av en kritisk reflektion över både forskning och det egna arbetet (ex. Salonen, 2005; Blom och Morén & Nygren, 2006). Även andra kunskapskällor kan ingå som egna, klienters och kollegors livserfarenheter, vilka är de vanligaste, åtminstone för socialarbetare (Bergmark och Lundström, 2000). Om så inte sker finns en risk att hamna i en förtrogenhetsfälla där arbetet styrs av förutfattade meningar och fördomar istället för av kunskap (Rolf, 1995).

Det kan vara besvärande för den organisation som man som medarbetare eller chef befinner sig i. Det kan även vara besvärligt att skärskåda sitt arbete eller sin verksamhet och ta lärdom av detta: Vad fungerar bra? Vad fungerar dåligt? Och för vem fungerar det bra? För medarbetaren, för organisationen och/eller för medborgaren/brukaren/klienten? Det är inte alltid detta sammanfaller. Att ta del av forskning och att reflektera över det egna arbetet kan dock möta på motstånd. Forskningsrapporter är inte alltid entydiga. Resultaten kan också vara plågsamma att ta till sig. Tydliga resultat i en rapport kanske visar på att arbetet man utför inte alls är verksamt. Det kan alltså vara lättare att vara i förtrogenhetsfällan, vilket Bengt Börjesson, professor emeritus i socialt arbete, har beskrivit på följande sätt:

"Implementeringen av de kunskaper vi når fram till erbjuder svårigheter eftersom kunskaperna är osäkra och mångtydiga och provocerar de rutiner som socialarbetare tagit för givna. Kunskap skapar osäkerhet och kognitiv otrygghet. De verkliga tillkortakommandena är tryggheten när man inte ser, vissheten när man inte vet, övertygelsen som aldrig utmanas, resultaten

som inte granskas. Den blinda förvissningen är egentligen en likgiltighet för klientens anspråk" (Börjesson, 2002:128).

Kunskapsutveckling

Ett framgångsrikt utvecklingsarbete pendlar mellan att skapa kunskap både genom forskning om och med praktiken, lokal kunskapsuppbyggnad och kunskapsförmedling. I allt utvecklingsarbete är det nödvändigt att använda flera kunskapsperspektiv beroende på vilken kunskap som efterfrågas och vem som efterfrågar den. Exempelvis vill beslutsfattare veta vad olika system ger för resultat, hur insatsen verkar generellt, vilka som är problemen eller hur man kan påverka/förändra förväntningar och behov. Chefer frågar hur man ska omsätta mål till beslut och riktlinjer, hur organisationen kan göras effektivare eller vad insatsen betyder för brukare. På verksamhetsnivån är frågan vilken insats som ger målpuppfyllelse, hur fungerar insatsen lokalt och hur uppfattas den av brukarna. Alla dessa frågor avspeglar olika former av kunskapssökande (Karlsson, 1999).

En strategi för att utveckla arbetet är att söka generell kunskap om processer, hur arbetet går till och vad det betyder för de inblandade. Detaljerad vägledning för den som ska utföra sin uppgift ges inte. För kunskapsutveckling i organisationer blir utmaningen att skapa strukturer i verksamheterna för att systematiskt ta tillvara forskning med dessa övergripande perspektiv.

En annan - lika viktig - utmaning är att bygga in strukturer för interaktiv forskning⁷. Gemensamma utgångspunkter är att forskningen genomförs *av* praktiker, *för* praktiker och är riktad mot de komplexa fenomen som praktikern möter i sin vardag (Rami-an, 1999) (se även sid.18). Där skapas lokal kunskap som kan

⁷ Deltagarforskning, participary research, praxisforskning, med mera.

användas till att medvetandegöra problem och behov som behöver åtgärdas. Det tar inte lika lång tid som annan forskning och kan därför, tillsammans med generell forskning, användas i beslutsprocesser för att utveckla verksamheter.

Kapitel 4

En beskrivning av forskningscirklar

Forskningscirklar kan beskrivas som en form av studiecirkel där ledare med forskarerfarenhet ingår. I forskningscirkeln möts teoretisk och praktisk kunskap. Med hjälp av samtal och reflektion skapas ny kunskap och nya perspektiv. Forskningscirklar kan användas för verksamhetsutveckling, kompetensutveckling, beskrivningar av arbetssätt med mera. Erfarenheter från forskningscirklar betonar bland annat vikten av en deltagande arbetsledning.

Forskningscirkeln är en arena där forskare och praktiker möts för att fördjupa sig i ett problem som de är intresserade av (Lundberg och Starrin, 2001). Här sker en koppling mellan det dagliga arbetet och den aktuella forskningen på området. Detta för att ge deltagarna flera perspektiv på sitt arbete (Götlind, Söder & Finn, 2006). För den enskilda deltagaren bidrar cirkeln nästan alltid till en kunskapsfördjupning, men det unika med cirkelformen är möjligheten till reflektion och dialog över såväl egna som andras erfarenheter.

Olika användningsområden

Forskningscirkeln kan vara ett sätt för en arbetsgrupp/verksamhet att skapa en gemensam kunskapsbas, en gemensam plattform och ett gemensamt förhållningssätt. Forsk-

ningscirkel har använts inom en rad verksamheter, till exempel samverkansprojekt i lokala bostadsområden, i skolan och i ungdoms- och brottsförebyggande arbete. Under senare delen av 1990-talet har forskningscirkel använts i förändringsarbete bland annat inom välfärdsområdet. Det har då handlat om samordning av verksamheter och att involvera brukare inom omsorgen i kunskapsutvecklingen.

Vi vänder oss numera ofta till verksamheter som står inför en omdaning eller som just genomfört en sådan. I forskningscirkel som har verksamheten i fokus deltar ofta samtliga på en enhet eller ett team tillsammans med sina chefer. När en hel arbetsgrupp tillsammans med sin chef deltar ökar förutsättningarna för att den kunskap som gemensamt skapas blir långsiktig och utvecklande för verksamheten. Denna, som den ofta kallas, interaktiva forskning har som avgörande skillnad mot traditionell forskning att forskaren inte ensam har kontrollen över kunskapsproduktionen *och att studierna ger snabbare svar*. Forskningen om det dagliga arbetet genomförs av och för praktiker. När kunskapen får en språklig form - i dialog - kan den delas av andra och undersökas ytterligare. I reflektionen och i användandet av genomarbetade analysredskap sker en slags egenrevision av vardagsrutiner (Lundberg och Starrin, 1990). Denna praktikenära forskning leder inte självklart till utveckling men kan ligga till grund för ett mer vetenskapligt baserat utvecklingsarbete.

En viktig aspekt i de flesta forskningscirkel är att klienternas perspektiv kommer med. Det sker oftast i form av intervjuer med klienter och brukare om deras syn på socialtjänsten. Reflektioner om klientintervjuer i en arbetsgrupp leder till ny kunskap (Laanemets och Svensson, 2005).

Forskningscirkelns bakgrund

Forskningscirkeln är känd sedan 1970-talet och hade då en stark koppling till folkbildningen: I studiecirkel skulle kunskapen om bland annat ny lagstiftning öka. Forskningscirkeln utvecklades efterhand utifrån ett behov av att få diskutera och reflektera över egna erfarenheter och förhållanden på arbetsplatsen och för att begreppsliggöra erfarenhetsbaserad kunskap. Skillnaden mellan studiecirkeln och forskningscirkeln är att studiecirkeln oftast har ett i förväg planerat upplägg med tydliga anvisningar om antal träffar och litteratur. Formerna och de medel deltagarna använder i forskningscirkeln definieras inte i förväg (Härnsten 1991; Roos, 1997). Forskningscirkeln anknyter till deltagarorienterad forskning vars utgångspunkt är att dialogen och det gemensamma arbetet ökar kunskapen och förståelsen av det problem man arbetar med (Starrin, 1993).

Forskningscirkelns innehåll och form varierar. Även gruppstorlek, antal sammankomster och tidsåtgång varierar, liksom typ av frågor och problem. Motiven kan vara forskningsinitiering, problemlösning, forskningsinformation, kompetensutveckling eller som inslag i forskningsprojekt (Lundberg och Starrin, 1990).

Den form av forskningscirkel som utvecklats vid Stockholms stads FoU-enhet har drag av studiecirkelns klart definierade upplägg. Arbetsformen har en tydlig struktur där deltagarna kommit överens om en ordning för dialogen. I cirkeln reflekterar de över sin yrkesuppgift tillsammans med forskare/cirkelledare. Cirkelledarnas bidrag är att strukturera, problematisera och lyfta samtalen samt att ge deltagarna möjlighet att fördjupa sin förstå-

else av sin arbetssituation, sina arbetsuppgifter och sina kunskaper bland annat genom koppling till forskning.

Praktiska tips inför starten av forskningscirklar

Frågor som kan ställas är behöver medarbetarna/verksamheten:

- en gemensam plattform/värdegrund?
- följa upp en viss verksamhet eller en viss insats?
- se till att uppföljningen förankras. Vem efterfrågar den?
- en allmän kunskapsfördjupning inom ett visst område?
- vilka ska delta? Om inte hela arbetsgruppen deltar är det viktigt att tänka på hur den nya kunskapen ska omsättas i praktiken. Det gäller dels för varje person i det enskilda arbetet som för hela verksamheten.

Förutsättningar

- de bästa förutsättningarna ges om alla medarbetare och arbetsledare deltar,
- se till att tillräckligt med tid avsätts för själva genomförandet och rapportskrivning,
- tänk också på att avsätta tid för reflektion och för arbetsuppgifter mellan cirkeltillfällena,
- se till att en plan för implementering av resultaten finns med redan från början.

Att skapa en kunskapsbaserad praktik

I korthet kan forskningscirklar visa på de olika delar som ingår i en kunskapsbaserad praktik ⁸:

Kunskapsbaserad praktik fås genom att:

- Ta del av och reflektera över aktuell forskning!
- Omsätta och anpassa forskningsresultat till praktisk verksamhet!
- Dokumentera kontinuerligt och reflektera kritiskt i dialog med medborgarna/brukarna/klienterna!
- Använda dokumentationen som underlag för kollegialt erfarenhetsutbyte!

⁸ Fritt från Blomqvist, 2004.

Kapitel 5

Arbetet i en forskningscirkel

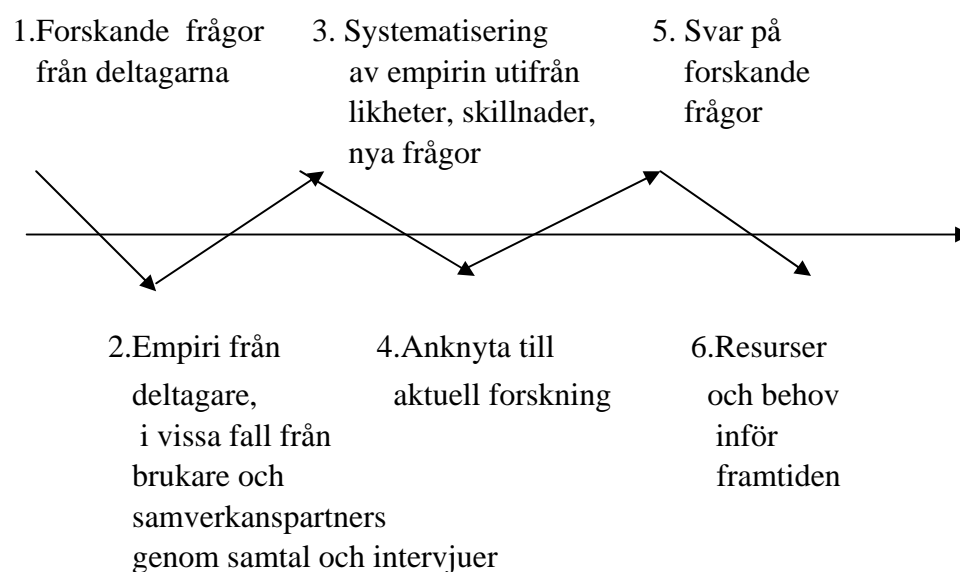
Vad gör en cirkelledare? Vad är ”det forskande ögat”? Hur genereras kunskap i forskningscirkeln? Och hur ser arbetsprocessen i en forskningscirkel egentligen ut?

För de deltagare som förväntar sig att komma till utbildningsdagar med föreläsningar och samtal efteråt, kan forskningscirkel vara en ovan form av möten. För att i ett tidigt skede introducera deltagarna i att det är deras frågor och erfarenheter som utgör grunden för arbetet i cirkelarna passar ”livslinjen” nedan som beskrivning av händelseförloppet i de flesta cirkel (ej vinjett- eller läsecirkel)⁹.

Utgångspunkten är deltagarnas forskande frågor om ett visst tema. Därefter samlas erfarenheter från dem själva, klienter och i vissa fall samverkanspartners. I denna fas med så mycket information blir deltagarna ofta mycket förvirrade och undrar vad man egentligen gör i cirkelarna. Då börjar arbetet med att systematisera all information utifrån likheter och skillnader i de forskande frågorna. Eventuellt har nya infallsvinklar tillkommit i

⁹ Läsecirkel och vinjettcirkel har bestämda utgångspunkter i litteratur och vinjetter och följer därför inte samma process även om det finns likheter.

svaren. När strukturer börjar urskiljas kopplas svaren till vad forskning säger om detta: vad överensstämmer och vad överensstämmer inte? Vad tillkommer? Får den informationen jag har en ny belysning? Eller bekräftas informationen? När dessa frågor besvarats kan deltagarna förhoppningsvis se både vilka resurser som kunskaper, erfarenheter, organisering med mera de har i arbetet och vad de har behov av att förändra, ta bort eller lägga till.

Figur 1. FoU-cirkelns livslinje

Det forskande ögat

Forskningscirkel inleds alltid med en presentation av ”det forskande ögat”. För att kunna förstå de specifika fenomen eller speciella problem man är satt att arbeta med behöver den yrkesverksamme ibland ta ett steg tillbaka och granska sitt arbete lite mer på avstånd. Och för att få en systematik i det man ser behövs ett visst sätt att tänka och analysera. Vissa vetenskapliga tekniker som inläsning av litteratur, dokumentation och analysverktyg kan vara till hjälp. Det är då praktikern använder sig av sitt ”forskande öga”.

Tänka högt och fritt

I forskningscirkeln ska man kunna ha ett frirum där man kan få syn på såväl egna som andras tankar. Detta måste ske i en tillåtande och reflekterande atmosfär! I en forskningscirkel är det därför A och O att markera 'högt i tak'. Deltagarna ska känna trygghet att tala fritt och tänka högt – även när de inte tänkt färdigt. De ska kunna säga en sak och i nästa stund ha möjlighet att ta tillbaka det. Ofta behöver deltagarna uppmuntras att i tankarna gå utanför ramarna och reflektera kritiskt. Det är cirkelledarnas uppgift att markera denna anda och sprida en tillåtande stämning.

Cirkelledaren ska ställa frågor, hålla i samtalet och få deltagarna att formulera sig så konkret som möjligt. Noggranna anteckningar förs. Mellan cirkelträffarna sammanställer cirkelledarna dessa där viktiga teman och frågeställningar som kommit upp analyseras, problematiseras och förs tillbaka till gruppen.

Uppgifter delas ut under cirkelns gång. Exempelvis kan deltagarna diskutera olika termer/begrepp på respektive arbetsplats

tillsammans med sina kollegor. Eller skriva ner fallbeskrivningar med exempel på ett som deltagarna uppfattar lyckat respektive misslyckat arbete och försöka formulera vad man tror kan vara orsaken. Texterna gås sedan igenom under ett cirkeltillfälle och diskuteras i gruppen. Synpunkterna vidgar perspektiven ytterligare.

Det skriftliga material som produceras i en forskningscirkel kan användas för fortsatta samtal och reflektioner på arbetsplatserna. I de fall där arbetsledare deltagit i cirklar har materialet använts vid planeringsdagar eller i internutbildning. På arbetsplatser där många är nyanställda kan detta vara ett bra sätt för en arbetsgrupp att lära känna varandra och arbetet genom att få igång en diskussion.

Vid sista cirkeltillfället utvärderas cirklarna med hjälp av en skriftlig enkät som deltagarna får svara på.

Föreläsningar

I varje cirkel brukar minst en föreläsning läggas in utöver den inledande föreläsningen. Oftast håller cirkelledaren i föreläsningen, men externa föreläsare kan också bjudas in. Beroende på hur gruppen är sammansatt och cirkelns syfte kan föreläsningen läggas i början, i mitten eller i slutet. I de cirklar där huvuduppgiften är att deltagarna ska formulera sin erfarenhetskunskap är det en fördel att lägga en föreläsning om aktuell forskning i ämnet bland de sista cirkeltillfällena. Risken finns annars att den vetenskapliga kunskapen blir ett slags rättesnöre för gruppen och hämmar fria diskussioner. Resultatet blir korvstopning av etablerad teoretisk kunskap istället för ett gemensamt arbete för att söka ny kunskap ur mötet mellan teori och praktik.

Ramar

Vissa cirklar pågår mellan fem till sex tillfällen under tre timmar med cirka två veckors mellanrum medan andra, där mer dokumentation ingår, löper över två till tre terminer. Mellan sex och åtta deltagare är ett idealiskt antal. Gruppen ska inte vara större än att alla deltagare har utrymme att ge uttryck för sina synpunkter och att dialog kan komma till stånd. Samtidigt får gruppen inte vara för liten, då det är viktigt att olika synpunkter och erfarenheter möts.

Kapitel 6

Fyra steg mot höjd kompetens

I forskningscirklar får deltagarna möjlighet att höja sin kompetens. FoU-enheten arbetar med fyra steg för att ge varje deltagare ökad kunskap. Stegen följer ofta – men inte nödvändigtvis – på varandra.

Steg 1 – inventera och reflektera

Inledningsvis ligger fokus på den egna vardagen. Gör en inventering av de egna metoderna och insatserna. Fånga tankar och känslor kring vardagsarbetet – reflektera. Vad gör vi? Varför gör vi det? Utifrån vilka grundtankar? Vad är lika och olika i våra arbetssätt? Vilket språk använder vi och vilka begrepp beskriver det vi gör? Är gruppen överens om vad till exempel begrepp som ”delaktighet”, ”utredning” och ”frivillighet” betyder? Finns det vetenskapliga teorier bakom begreppen? Vad säger de?

Inventeringen skapar underlag för reflektion och diskussion. Ett exempel: i en forskningscirkel var deltagarna socialarbetare från en verksamhet som arbetade med personer med missbruksproblem. Socialarbetarna använde sig av strukturerade frågor om vad klienterna själva ansåg att de hade problem med. Ett svar blev att det stora problemet var att klienterna inte hade arbete. Detta fick socialarbetarna att diskutera sitt arbete: Skulle de anpassa sitt arbete efter svaret eller övertyga klienterna om att de

hade problem med missbruk? Hur är det att bli bemött med frågor om missbruk när det överhängande problemet är att inte ha något att göra?

När bilden av det egna arbetet är mer tydlig kan den med fördel jämföras med vad forskningen säger om samma sak. Ofta blir den egna bilden bekräftad. Ibland får man tänka över om arbets-sätt behöver förändras, vilket vi återkommer till längre fram.

Steg 2 – se på resultatet

Lyft blicken och titta på resultatet av det dagliga arbetet. Är arbetet verksamt för medborgare, klienter och brukare? Vad vet vi om det? Vad vet vi inte?

Att intervjua brukare/klienter om deras erfarenheter är ofta uppskattat – någon lyssnar! – och kan dessutom ändra på den känsla som en professionell kan ha ibland: att arbetet mal på och i stort saknar betydelse.

Förutom intervjuer kan olika typer av blanketter/enkäter för grupper av klienter användas för att kunna följa upp avslutade insatser genom att kontrollera vissa utvalda områden, som till exempel påbörjad skolgång, påbörjat arbete, öppenvård osv.

Steg 3 – vad säger forskningen?

Ett steg ut ur den egna vardagen och in i forskningens värld. Här handlar det om att ta vara på andras erfarenheter och samtidigt kritiskt ifrågasätta dem.

Ta del av relevant forskning och ställ frågan: vad betyder forskningsresultaten för oss? Finns det andra sätt att se på samma område? Vad säger våra erfarenheter om detta? Vad känner vi igen? Vad känner vi inte igen?

Steg 4 – hur implementera?

Tillbaka till den egna vardagen med frågan: hur ska du/ni ta till vara den i de tidigare stegen inhämtade kunskapen i det dagliga arbetet? Att vara öppen för att förändra arbetet är en nödvändig inställning för att tillvarata kunskapen. Att använda och förändra något i praktiken är svårt och chefens roll viktig. Enskilda eldsjälarna kan göra mycket, men klarar sig inte utan stöd från ledningen. Dessutom är det i slutändan organisationen som helhet som ska svara för ett kunskapsbaserat arbete, inte den enskilde medarbetaren (Lönnback, 2004).

Olika former av forskningscirklar

Forskningscirklar som ökar kunskapen om det dagliga arbetet kan delas in i tre kategorier:

Cirklar för kunskapsfördjupning

Ger möjlighet att reflektera, definiera, sätta in i sammanhang. Anknyter till aktuell forskning.

Cirklar i verksamhetsnära forskning

Innehåller introduktion och handledning för uppföljning och egenutvärdering som oftast utmynnar i en dokumentation eller rapport.

Cirklar i utvecklingsarbete

Denna typ av cirkel har en verksamhet i fokus. Ger också möjlighet att reflektera, definiera, sätta in i sammanhang. Anknyter till aktuell forskning. Målet är att skapa ökad kunskap om arbetet och verksamheten och att ge gruppen en gemensam plattform. I arbetet ingår också att vara medveten om att utvecklingsarbete kan innebära förändringar av arbetsätt eller organisation.

Gemensamt för alla cirklar är att arbetets innehåll går igenom: vilka man arbetar mot, deras behov samt de begrepp, termer och förhållningssätt man använder i arbetet. Olika tekniker introduceras och används i cirklarna för att uppnå syftet. Det kan vara att intervjua klienter och kollegor, att använda sig av fallbeskrivningar och vinjetter¹⁰ med tillhörande frågor, skriva dagbok eller läsa en rapport med instuderingsfrågor.

¹⁰ Vinjetter är kortfattade historier som beskriver en person, en situation eller en händelse som anses viktig och avgörande i en bedömningssituation (Östberg m. fl. 2000).

Kapitel 7

Exempel från forskningscirklar

På FoU-enheten har närmare 80 forskningscirklar genomförts under de senaste sex åren. I detta kapitel beskrivs ett urval av dessa.

Cirklar för kunskapsfördjupning

Ger möjlighet att reflektera, definiera, sätta in i sammanhang. Anknyter till aktuell forskning. Inriktningen kunskapsfördjupning kanske kan tyckas självklar. Alla forskningscirklar bör ju vara kunskapsfördjupande! Det ligger nära till hands att kalla det som görs för utbildning eftersom innehållet i cirkarna består av föreläsningar, artikelläsning och individuella uppgifter. Men i en forskningscirkel är utgångspunkten dialogen och kopplingen mellan erfarenhetskunskapen och den vetenskapliga kunskapen. Fokus ligger inte på att "lära ut" utan på utbytet av erfarenheter mellan deltagarna och utbytet mellan den samlade praktikkunskapen på fältet och vetenskaplig kunskap. Det centrala är deltagarnas beskrivningar av sitt arbete och hur de med hjälp av varandras erfarenheter, genom artiklar och annan litteratur som visar på aktuell forskning får syn på sitt verksamhetsområde. Genom att definiera, problematisera termer och begrepp och genom att sätta in sitt arbete i ett större sammanhang påbörjar deltagarna en reflektionsprocess.

Idéernas värld

Vikten av att ständigt hålla sig ajour med relevant forskning, att analysera nyckelsituationer i sin praktik och att arbeta i grupper för att utveckla idéer och ett kritiskt tänkande är inte något nytt. Förhållandet mellan teori och praktik diskuteras ständigt såväl i Sverige som i andra länder. Det handlar om att den professionelle kontinuerligt bör utveckla arbetet så att hon inte blir avstängd från "idéernas värld" (Payne, 1997). Det finns tekniker som hjälper till att beskriva och analysera innehållet i arbetet. En sådan teknik är fallbeskrivningar som ger möjlighet att utsträcka området för lärande ytterligare (Munro, 2002).

Vinjetter

Nedan beskrivs en forskningscirkel med deltagare från den sociala barnavården. Arbetet studerades med hjälp av en fallbeskrivning som konstruerades i form av olika avsnitt/vinjetter, som följde på varandra som en slags följetong. Vinjetterna bestod av korta textavsnitt där en situation eller händelse beskrevs så trovärdigt som möjligt. Vinjetterna ska fånga en ökande problematik som varje socialarbetare kan känna igen.

Vinjettcirklar kan också med fördel användas när olika verksamheter strävar efter att samarbeta. I diskussioner om enskilda fall blir verksamheternas arbetsinnehåll och prioriteringar tydliggjorda, vilket ger möjlighet att diskutera och reflektera över varandras arbete. Exempel på frågor som behandlar samverkan förskola – skola – socialtjänst kan vara; Ska detta anmälas till socialtjänsten? (fråga ställd till förskolepersonal). Tror du att förskolan anmäler detta till socialtjänsten? (fråga ställd till socialsekreterarna i gruppen). Vad tror du skolan gör? Vad kan skolan göra?

Viktiga hjälpfrågor för cirkelledarna under samtalets gång är: Vad göra? Hur gå tillväga? Vem? Vad? Var? Samråda med vilka? etc.

Exempel

Vad? Cirkel om barnavårdsutredningar.

Vilka deltog? Deltagare inom social barnavård.

Varför? Reflektera över utredningsarbetet med barn som misstänks fara illa och genom erfarenhetsutbyte med andra i staden med samma arbetsuppgifter och genom forskningsanknytning fördjupa kunskapen inom området.

Hur? I cirkeln användes vinjettmetoden, det vill säga att deltagarna får ta ställning till fiktiva fall (vinjetter) med stigande svårighetsgrad. Fallen kan till exempel handla om ett barn som blir övergivet eller en tonåring som rymt hemifrån. Oavsett fall ställs ungefär samma frågor: om hur man uppfattar den information man får, hur man agerar i den konkreta situationen, vilka man kontaktar med mera.

Fokus låg på den process som startar när en anmälan kommer in till socialtjänsten om att ett barn eller ungdom misstänks fara illa eller när en ansökan om stöd görs. För att åskådliggöra det sociala arbetet som en utredande socialsekreterare utför används ofta ett flödesschema som följer en anmälans väg genom systemet. I schemat förs både utredningsprocessen och de termer socialsekreterarna använder in under hand vid de olika cirkeltillfällena och blir ett underlag i samtalen kring arbetet.

Alla cirkeldeltagare fick beskriva rutinen anmälan – förhandsbedömning/granskning – utredning. Det visade sig att beroende på hur socialsekreterare uppfattade den första informationen och

beroende på hur arbetet organiserats kom man fram till ett antal olika beskrivningar av utredningsarbetet med barn och deras familjer.

Genom att ställa frågor till deltagarna om de fiktiva fallen blev skillnaderna i handlingsätt och rutiner tydliga. Med hjälp av vinjetterna, de tillhörande frågorna, flödesschemat och nyckelorden som visade på viktiga teman i samtalen togs erfarenhetskunskapen fram för att sedan speglas i andras erfarenheter och i forskningen på området.

Resultat: Fördjupad kunskap om utredningsarbetet med barn. Utöver kunskapsfördjupning använde chefer som deltog senare vinjettmetoden i de egna arbetsgrupperna för kunskapsfördjupning och för att lägga grunden för gemensamma förhållningssätt hos medarbetare. Användes även i cirklar för att starta/öka samverkan mellan olika samarbetspartners.

Cirklar i verksamhetsnära forskning, uppföljning och egenutvärdering

I dessa forskningscirklar är inriktningen undersökningar, uppföljningar och utvärderingar som syftar till att öka kunskapen om utvärderingsmetodik och att erbjuda handledning i enskilda projekt. Syftet är att introducera konkreta metoder som hjälper deltagarna att själva kunna mäta och följa upp arbetet i en verksamhet. Ofta utmynnar arbetet i en dokumentation eller rapport. Både enskilda och verksamheter har deltagit.

Det tar tid att formulera vad man ska fråga efter, hur frågorna ska ställas i till exempel blankettmallar, att testa mallarna, bygga upp ett system för att bearbeta svaren och slutligen för att bear-

beta svaren. Därför krävs minst tio sammankomster ungefär var tredje vecka under två terminer för denna typ av cirklar. Erfarenheten är att det behövs ett antal träffar till under en tredje termin för att avsluta dokumentationen. Denna form av forskningscirklar kräver mycket självständigt arbete av deltagarna.

Under träffarna får deltagarna möjlighet att presentera och diskutera sina projekt och sitt arbetsmaterial. Under handledning kan ett självständigt arbete genomföras och erfarenheter utbytas med andra som gör liknande arbeten. På så sätt bidrar forskningscirklarna också till en lokal kunskapsuppbyggnad.

Dessa forskningscirklar skulle kunna beskrivas som en slags vardagsforskning. Deltagarna får lära sig de verktyg som kan behövas för att systematisera kunskap och göra den generaliserbar och tillämpbar. Det kan vara att lära sig enkel enkätteknik, visa exempel på hur man kan följa upp sitt eget arbete och rapportskrivning.

Läs om exemplet på cirklar i systematisk dokumentation i bilaga 1.

Exempel

Vad? Uppföljnings- och egenutvärderingscirkel med Stockholm Hem för Vård och Boende – Barn och Ungdom.

Vilka deltog? Biträdande chefer och behandlingsassistenter från samtliga stadens barn- och ungdomsinstitutioner.

Varför? Förbättra dokumentation och uppföljning för de barn, ungdomar och familjer som skrivs in vid institutionerna. Ge möjlighet till erfarenhetsutbyte mellan personal vid de olika

institutionerna för att skapa en gemensam kunskapsbas inom staden.

Hur? Inledningsvis diskuterades hur de enskilda institutionerna på bästa sätt kunde följa upp sina klienter, hur befintlig uppföljning fungerade och vilka faktorer de bedömde var viktiga vid uppföljning.

Ett översiktligt schema togs fram där personal, typ av vård, innehåll, arbetssätt och nuvarande uppföljning framgick. Olika egenutvärderingsmodeller presenterades. Deltagarna fick som självständig uppgift att med hjälp av intervjuer följa upp ungdomar/föräldrar som var på väg att skrivas ut eller som redan flyttat ut.

Ytterligare en uppgift var att skriva ett utkast till utvärderings-PM där bakgrund, syfte och uppläggning av respektive institutioners uppföljning och utvärdering skulle framgå.

Bedömningsinstrument och olika manualbaserade metoder som kan användas vid behandlingshem för barn och unga presenterades. Likaså hölls föreläsningar om en modell för utvärdering av avgränsade behandlingsinsatser och om en effektstudie av behandling på ungdomsinstitutioner.

För att förankra behovet av uppföljning och utvärdering hos personalen i verksamheterna arrangerades ett halvdagsseminarium under rubriken "Varför utvärdera?" av avdelningen HVB – Barn och Ungdom med FoU-enheten som inledare och föreläsare.

Resultat: Cirkeln gav en mer samlad förståelse och ökat engagemang för uppföljnings- och utvärderingsfrågor. Kunskap om uppföljning och utvärdering har förankrats och integrerats. Gruppen bildade ett nätverk för att utveckla det befintliga basda-

tasystemet. Ett nytt dataprogram har nu arbetats fram för samtliga institutioner att användas vid inskrivning och utskrivning av klienter. Utbildningsdagar där FoU-enheten har deltagit har hållits för personalen inom stadens institutioner.

Verksamhetsbeskrivning

I de cirklar med en verksamhet i fokus ligger tyngden på beskrivningen av ett arbetssätt, oftast med en rapport som slutresultat. Rapporten kan skrivas av deltagarna själva med handledning från FoU-enheten eller av forskningsassistenter på FoU-enheten. Det kan handla om ett projekt som ska följas eller en verksamhet som behöver beskrivas där samtliga på en enhet eller ett team tillsammans med sina chefer deltar.

Läs om exemplet på cirklar om att beskriva ett nytt arbetssätt för att utveckla behandlingsarbetet med barn och unga på hemmaplan i bilaga 2.

Skrivarcirklar

Skrivarcirkelarna går ett steg längre än de flesta andra forskningscirklar genom att deltagarna själva förmedlar kunskap också skriftligt till andra utanför cirklarna. Som stöd för att systematisera, tolka, synliggöra och problematisera erfarenheter används vetenskapliga metoder och aktuell forskning. Den forskningstradition som närmast kan beskriva detta tillvägagångssätt är ”deltagarorienterad forskning” (Starrin, 1993).

Exempel

Vad? Beskrivning och dokumentation av socialarbetares erfarenheter av arbete i mångkulturella miljöer inom ramen för projektet ”*Kunskaps- och kompetensutveckling i tvärkulturellt soci-*

alt arbete”. I projektet ingick även andra forskningscirklar, utbildningsdagar och en kartläggning av socialarbetares resurser och behov avseende socialt arbete med flyktingar och invandrade¹¹.

Vilka deltog? Socialarbetare med erfarenhet av att arbeta i mångkulturella miljöer.

Varför? Dokumentera socialarbetarnas erfarenheter, sprida dessa i en rapport och på så sätt bidra till en bredare kunskapsbas för praktiskt socialt arbete med flyktingar och invandrade. Forskningsrapporter om flyktingars och invandrades situation är många medan kunskapsbasen för det praktiska sociala arbetet är mycket tunn i Sverige (Soydan, 1999).

Hur? Deltagarna i skrivarcirkelarna kallades för dokumentatörer. Dokumentörerna träffades två heldagar i månaden under ett och ett halvt år. Den ena dagen var till för handledning och föreläsningar för att hela gruppen skulle få en ram för sitt skrivande. Under den andra dagen arbetade dokumentatörerna i smågrupper kring sina respektive teman.

Inledningsvis skrev deltagarna var för sig ner vad de ansåg sig vara bra på respektive vad de saknade i tvärkulturella möten. Denna öppna möjlighet till reflektion behövdes för att deltagarna skulle få möjlighet att uttrycka sina egna tankar. Svaren systematiserades sedan till teman. De var: möten mellan socialtjänsten och personer med andra kulturer; våra fördomars påver-

¹¹ Projektmedarbetarna på FoU-enheten bestod av en projektledare, en projektmedarbetare som förutom att vara ett stöd i skrivarcirkelarna genomförde en kartläggning och en vetenskaplig handledare. De stadsdelsförvaltningarna som deltog valde ut socialarbetare utifrån kriterierna minst fem års erfarenhet av socialt arbete med flyktingar och invandrade samt intresse för att dokumentera sitt arbete.

kan på det sociala arbetet, hur socialtjänsten tillvaratar invandrade klienters resurser och socialt arbete med invandrade barnfamiljer. Deltagarna bildade därefter skrivarcirklar. Frågeställningar utformades där de flesta för första gången problematiserade, definierade och satte tvärkulturella begrepp på pränt. Efter en introduktion om forskningsintervjuer intervjuade deltagarna varandra inom grupperna. I intervjuerna fick varje deltagare utrymme att formulera sina erfarenheter i tvärkulturellt socialt arbete, vilket var mycket uppskattat.

Resultat: Samtalen i grupperna fördjupade förståelsen för vad i deltagarnas erfarenheter som var tvärkulturellt. Deltagarna sammanfattade sina erfarenheter och kopplingar till aktuell forskning i uppsatser som sedan utgjorde kapitel till FoU-rapporten *"Tvärkulturellt socialt arbete – för socialarbetare av socialarbetare"* (Ahmadi och Lönnback, 2005).

Läs mer om utbildningshandledning i tvärkulturellt socialt arbete - ett fortsättningsprojekt efter skrivarcirkelarna och rapporten i bilaga 3.

Beskrivningar av arbetsätt, metoder och verksamheter

I många verksamheter vill man dokumentera sina arbetsätt för att sedan kunna utveckla, legitimera, utvärdera eller sprida dem.

Exempel

Vad? Beskriva arbetsmetoderna för kontaktsekreterare inom socialtjänsten. Kontaktsekreterare har i uppgift att rekrytera och handleda kontaktfamiljer/-personer för barn och ungdomar och att sammanföra rätt personer med rätt klient.

Vilka deltog? Stadens kontaktsekreterare.

Varför? Dokumentera kontaktsekreterarnas erfarenheter i en metodhandbok. Boken skulle användas för introduktion av nyanställda och för att skapa ett mer gemensamt arbetssätt över staden. Ett ytterligare syfte var att stärka kontaktsekreterarna i deras yrkesroll.

Hur? Kontaktsekreterarna samtalande om sitt arbete, läste forskningsrapporter samt genomförde intervjuer med klienter, kontaktpersoner och kontaktfamiljer och andra kontaktsekreterare. Forskning om insatsen kontaktperson och kontaktfamilj lästes och diskuterades. Särskilt tankeväckande tyckte flera det var att forskningen pekar på brister i att många barn/unga inte vet *varför* de får insatsen eller *varför* den upphör.

Inledningsvis utarbetade deltagarna angelägna frågor att inrikta samtal och intervjuer på. Tre teman vaskades fram: arbetssätt och organisation, kontaktpersoner/-familjer och familjerna. Efter en utbildningsdag i forskningsintervjuer utformades intervjufrågorna utifrån dessa teman. Samtalen handlade om olika förhållningssätt, likhet och olikhet i arbetet samt fördelar och nackdelar med olika arbetssätt.

Resultat: En metodbok som beskrev kontaktsekreterarnas arbete i syfte att underlätta för nyanställda och vara ett stöd för andra kontaktsekreterare i det dagliga arbetet. En utvärderingsmall utarbetades, där insatser gentemot det enskilda barnet och dess familj kan följas upp. Mallen lades in i metodboken och kan användas i det praktiska arbetet. En enkätundersökning visade att forskningscirklarna stärkt kontaktsekreterarnas nätverk och yrkesroll samt att deras arbete synliggjorts och utvecklats. De

dokumenterade skillnaderna i arbetssätt blev så tydliga att man på central nivå sa att dessa skulle ses över.

Cirklar i utvecklingsarbete

Denna typ av cirkel har en verksamhet i fokus. Målet är att skapa ökad kunskap om arbetet och verksamheten och att ge gruppen en gemensam plattform. I arbetet ingår också att vara medveten om att utvecklingsarbete kan innebära förändringar av arbetssätt eller organisation. För verksamheter som har nybildats eller omorganiserats kan forskningscirkeln användas som en plattform för att skapa gemensamma förhållningssätt. I verksamheter med en stabil organisation som vill ha en fortsatt utveckling, kan cirkeln användas som ett avstamp mot nya mål.

Ibland dokumenteras arbetet/metoder för att deltagarna själva ska använda dokumentationen som grund och för att andra ska kunna ta del av arbetet.

I många fall har arbetsledare tagit initiativ till dessa cirklar. Det är en förutsättning att arbetsledarna är med eftersom de kan få en bild av hur frågorna växer fram i gruppen. Detta ställer särskilda krav på cirkelledarna. Medarbetarna i gruppen får inte känna sig hämmade att ta upp svåra frågor. Det ställer också krav på cirkelledarnas integritet då risken kan finnas att arbetsledarna vill styra cirkelns inriktning och innehåll.

Exempel

Vad? Verksamhetsutveckling på Enheten för hemlösa.

Vilka deltog? All personal på Enheten för hemlösa: socialsekreterare, kontorspersonal, behandlingspersonal och arbetsledare.

Varför? Efter en omorganisation ställde sig många medarbetare på enheten för hemlösa undrande inför den nya organisationen och vad som förväntades av dem. Cirklarna startade för att vidga perspektiv, ge rum för dialog mellan kollegor och formulera mål för enheten.

Hur? Cirklarna tog upp flera teman: deltagarnas visioner om socialt arbete och hur hemlöshet påverkar människan på individ-, grupp-, och samhällsnivå, arbetets innehåll och organisering med mera. I arbetet ingick gruppdiskussioner och inläsning av artiklar samt att intervjua brukare för att ta in deras perspektiv i cirklarna. Drygt 60 intervjuer genomfördes. Även om det från början väckte motstånd hos en del cirkeldeltagare var intervjuerna den mest uppskattade delen i cirklarna vid utvärderingen. Möjligen påverkade intervjupersonernas positiva reaktion på att bli intervjuade förändringen. Ur intervjuerna växte teman fram: bemötandet av brukare, vikten för dem att befinna sig i ett sammanhang, hur enheten var organiserad och vilka resurser den hade. Dessa teman väckte i sin tur frågor om enhetens arbete: Hur kan man skapa mötesplatser som ger sammanhang för klienterna? Var kan klienterna som är hemlösa träffa sina barn? Hur kan socialsekreterare avsätta mer tid för besök på boenden? Intervjuer som en del av det vardagliga arbetet – kan eller bör det fortsätta?

Resultat: Cirkelarbetet gav en genomlysning av enhetens arbete, organisering och resurser och en gemensam kunskapsbas för personalen. Den allmänna känslan var att intervjuerna var bra för att få syn på viktiga aspekter i arbetet. En tanke att ge tillbaka synpunkterna i intervjuerna till klienterna och gemensamt samtala om resultaten växte. Det blev startskottet för ett utvidgat samarbete mellan verksamhet och brukare, bland annat genom

bildandet av en referensgrupp som ordnade träffar där enhetens personal och brukare tillsammans gick igenom och samtalade om enhetens arbete och innehållet i intervjuerna.

Kapitel 8

Erfarenheter av cirkelarbete

Här har vi samlat några deltagarröster, erfarenheter¹² och resultatet av en litteraturgenomgång om forskningscirkelar.

Flera deltagare vittnar om att cirkelformen gör att alla blir synliga för varandra. I en liten grupp på 6-8 personer får alla möjlighet att beskriva sin erfarenhet och ställa frågor som man kanske inte tidigare har formulerat - inte ens för sig själv. Genom att ställa erfarenhet mot teorin i litteratur och artiklar, och genom föreläsningarna fördjupas insikterna och kunskaperna. Eller som det uttrycktes i en deltagarenkät: *"I cirkelarna skapas ett sammanhang där man ska tänka kring sitt arbete och få en vana att byta perspektiv"*.

Den reflekterande dialogen är ett helt annat sätt än att få kunskap genom föreläsningar. En deltagare beskrev i en intervju denna form som svår att komma in i från början och jämförde den med hur det var att lära sig delta i handledning:

"Första åren förstod jag inte vad jag skulle använda handledningen till. Jag satt där och tittade på hur andra gjorde. Hörde handledaren och tyckte att det hände märkliga saker... Det var en process att komma in i det sättet att tänka. Så tycker jag att

¹² Erfarenheterna kommer från enkäter som deltagare fyller i efter avslutade cirkelar och från en intervjuundersökning (Lönnback, 2004).

det var i forskningscirkeln också. Varför fick man de där frågorna? Hur förväntades man tänka på dem? Vad menar människan? Så börjar man att jobba med det i sitt huvud. Vad är socialt arbete? Vad vill vi åstadkomma? Vad händer när vi gör så här? Vad tänker klienterna?"

Frågor växer fram

Många frågor växer fram när man reflekterar över det egna arbetet – forskarfrågor och frågor om förhållningssätt i arbetet. Cirkelledarnas forskande frågor leder till att deltagarna har möjlighet att se på sitt arbete på nya sätt, både för egen del och för arbetsgruppen. I en intervju beskrevs denna process tydligt:

"Jaha, men vad är det för människor vi möter, vad är deras verklighet? Är det vår roll? Ska vi plocka sådana ämnen? Vad ska det leda till då? Vad händer när man gör det? Det tycker jag är en grund för att börja tänka kring arbetet."

Citatet ovan speglar den förvirring som många hamnar i när arbetet ska skärskådas. Inom socialt arbete, pedagogiskt samt vård- och omsorgsarbete där relationen är kärnan i arbetet kan det vara svårt att klart formulera vad man gör utifrån entydigt definierade begrepp. Det kan handla om att uppfatta varje mänskligt möte som unikt. Yrkesskickligheten består då av att kunna vara flexibel och anpassa handlingar och insatser utifrån de specifika förutsättningarna och de individuella behoven. I det sociala arbetet är begrepp, termer och definitioner otydliga och gemensamma definitioner av viktiga delar i arbetet saknas ofta. Det behöver inte vara något större problem för det praktiska arbetet men blir det när arbetet ska beskrivas. Att knyta det praktiska arbetet till teoriernas värld och på så sätt lyfta upp den praktikgrundade kunskapen genom att tydliggöra begrepp och

termer blir en viktig del i professionaliseringen av arbetet (Hallberg, 2000).

För att få igång en sådan process krävs en öppenhet i gruppen där samtal pendlar mellan kaos och struktur. Oftast klarar cirkelledarna av detta. I enkäter och intervjuer beskriver deltagarna öppenheten på följande sätt:

”Väldigt positiv och prestationsfri atmosfär, man behöver inte försvara något”

”Man har ju råkat ut för andra kurser där kursledarna och vi pratar förbi varandra.... men jag upplevde inte att det var så. Det var nog mer mellan oss (deltagarna) som det var vajsing och vi pratade förbi varandra. Orden betydde olika för oss och det blev klart. Det fick vi ju börja med, definiera ordet och det är viktigt.”

Kaos och struktur

Men det kan vara svårt att få en bra avvägning mellan kaos och struktur. Enskilda personer i grupperna kan ha olika önskemål, vilket är en konst av avläsa. Önskemål inför fortsättningen av cirkel beskrivs så här skiftande i enkäter:

”..... och lite mer spåning/spekulation.....”

”Det är gruppledarnas uppgift att styra så att diskussionerna inte flyter ut vilket ibland är svårt”.

Det finns en svårighet i cirkelformen om att motstå deltagarnas förväntningar på att bli ”matade” (Socialstyrelsen, 2002). Dialog

och kritisk reflektion kräver mer av deltagarna än föreläsningar, vilket kan ses som besvärligt och tidskrävande såväl för cirkeldeltagarna som för cirkelledarna. Därför är det för cirkelledarna en utmaning att inte göra det för lätt för sig och för gruppen genom att hålla för många föreläsningar. Alla uppskattar inte denna form, vilket syns i följande beskrivningar: *”De första gångerna var utdragna och det kändes mer som vi fick berätta hur vi arbetar. Gav väldigt litet till mig”* I samma cirkel menade en annan deltagare att *”det har blivit bättre och bättre. Nu på slutet känns det som jag har förstått vitsen med att ha cirkel. Men det måste få ta tid!!!”*

Introduktion krävs

Eftersom cirkelformen fortfarande är ovanlig behövs en introduktion och att tidigt ta upp deltagarnas förväntningar. Att stämma av i halvlek kan öka möjligheten till rätt avvägning. På detta sätt kan formen anpassas något efter gruppens behov och önskemål. Annars kan otydligheten bli en stressande belastning:

”Har varit svårt med att gå ner i varv – vardagen ... många beslut och komma fram till lösningar, här mer tänka fritt – utan att komma till beslut, kan kännas för ”svävande” och beroende.”

Erfarenhetsutbyte

De allra flesta deltagare uppskattar utbyte av erfarenheter samt den stimulans och inspiration som uppkommer mellan deltagarna. Cirkelarna är bra forum för att få presentera sina tankar, projekt och att få reaktioner, kritik och stöd. Deltagarnas förväntningar är dock mycket skiftande. Åsikterna rör sig mellan två poler från:

”Det är det bästa! Att få ta del av andras erfarenheter, framgångar och misslyckande”

Medan andra tycker:

”Känner igen det mesta” och ”Vi visar ett artigt intresse för varandras arbeten”.

Resultat från forskningscirkelarna

Kunskapsfördjupning

Det finns olika former av resultat från forskningscirkelarna. De flesta cirkelarna leder till kunskapsfördjupning, oavsett syfte. Deltagarna får ny kunskap genom presentation av aktuell forskning och nya tankar om det egna arbetet även om det inte alltid förenklar tillvaron (se sid. 18). På frågan ”vad har du lärt dig”, som ställs till alla deltagare efter cirkelarnas slut finner vi bland annat följande svar:

”Mycket om hur olika man kan arbeta – hur olika vi arbetar inom samma stad och att få diskutera fritt.”

Utvecklad yrkesroll

Forskning som känns igen och erfarenheter som formuleras och utbyts ökar möjligheten för en profession att utvecklas (se sid. 11) Flera deltagare har uttryckt att cirkeldeltagande medför en personlig utveckling i yrkesrollen. I en cirkelutvärdering uttryckte en deltagare det så här:

”Jag var rädd för att jag inte skulle klara av att leva upp till de förväntningar som mina arbetskamrater och projektledningen hade på mig ... jag var osäker på om jag hade någonting att ge eller om jag skulle kunna skriva ner mina erfarenheter och tankar ... men efter att ha fått handledning de första gångarna började jag se framför mig vad det var jag kunde bidra med och hur jag skulle kunna formulera erfarenheter av mitt arbete.”

Klientperspektiv

I alla cirklar ingår att ha klientens behov i fokus. Intervjuer av klienter är ett vanligt arbetsmoment i cirklarna som uppskattas mycket. Ökad medvetenhet och lyhördhet för klienters behov beskrivs som en följd av att intervjua. Beskrivningarna av de intervjuade som personer förändrades också. Istället för de vanliga orden som till exempel resurssvaga klienter använde deltagarna ofta ord om intervjupersonerna som att de var mer öppna än vad man hade trott, ödmjuka, kloka, generösa, resursstarka, förändrade till det bättre med mera. Deltagarnas medvetenhet och lyhördhet för klienters behov ökar som en följd av forskningscirklar med klienternas livssituation som ett centralt tema (Lönback, 2004; Kristiansen, 2002).

”att lyssna mer på klienterna och delvis nya perspektiv på individens egen förmåga, kraft och vilja till förändring.”

I en verksamhet blev intervjuerna starskottet för ökad brukarmedverkan, brukarråd samt för årliga seminarier där brukare var aktiva både som arrangörer och deltagare.

Handledning i egenutvärdering

Vissa cirklar syftar till vardagsnära forskning. Där får deltagarna stöd och handledning i uppföljnings- och utvärderingsprojekt samt tillgång till en utomstående samtalspartner. Dessa är de mest tidskrävande cirklarna som kräver mest insats av deltagarna. En erfarenhet är att det kan vara svårt för deltagarna att avsätta tillräckligt med tid för de enskilda projekten inom sin ordinarie arbetstid. Ofta handlar det om att varken deltagaren eller den arbetsledare som beviljat projektet insett hur mycket arbete som krävs för att ett projekt ska slutföras. Mycket av arbetet görs därför på fritiden, vilket kan resultera i att projektet drar ut på tiden.

Allt fler är förtroga med vad uppföljningar och utvärderingar är. Men för många är skrivandet svårt. I cirklar möts deltagare med olika förutsättningar. Synen på arbetet med egenutvärdering pendlar mellan att vara för svårt och vara en utmaning. Det gäller att *”hitta en avvägning mellan att det är kul och att man ska prestera något och uppmuntrande ledare.*

En kommentar var att handledarna tog sig tid att tänka och svara på tankar och texter. *”Då var man ju tvungen att ta sitt eget arbete på allvar också.”* Handledningen uppskattades för att den skedde på rätt sätt: *”varsam kritik, inga blåtiror, tålighet”.*

Ibland kan insikten om hur mycket tid en egenutvärdering tar vara problematisk:

”Min erfarenhet är att arbetsledning/nämnd vill ha snabbare resultat och enklare samband än vad som är möjligt utifrån forskningsperspektiv”.

Verksamhetsutveckling

En tredje form av cirklar är inriktade på att förutom kunskapsfördjupning vara startskott för verksamhetsutveckling. Cirkeldarnas forskande frågor kan ge deltagarna möjlighet att se på sitt arbete på nya sätt, både för egen del och för arbetsgruppen. Några deltagare från cirklar med hela verksamheter beskrev utvecklingsmöjligheterna så här:

”En del begrepp som vi hade gemensamt kan vi stå för och betyder lika för alla. Nya idéer som ni genom era frågor tillförde. Ett viktigt tillfälle för gruppen att tvingas föra dessa svåra diskussioner.”

”Underlag till fortsatta diskussioner på sektionen. Får lite av 'aha'-glasögon som jag förhoppningsvis bär med mig.”

”Denna sista gång där vi satte ord på vad vi ville lära mera om, bli bättre på, gav kanske oss en puff till att arbeta vidare kring de punkter vi idag missat.”

Forskningscirklarna kan få andra konsekvenser än vad som var tänkt från början. En arbetsledare deltog i en cirkel om egenutvärdering. Hennes reflektion i en intervju var så här:

Det kanske ändå inte är så viktigt att vi får en enstaka rapport om en utvärdering utan det är viktigare att titta på vad vi vill göra, hur vi ska göra det och dokumentera det. Forskning som pågår istället för presterat.....cirkeln gav oss egna verktyg att titta på vårt arbete - inifrån.

Förankring

Generellt påverkas cirkelarbetet och resultatet även av vem som är initiativtagare till deltagandet i cirklarna. I cirklar som tillkommer på initiativ från arbetsledningen är förväntningarna

bland deltagarna generellt lägre än bland deltagare som deltar på eget initiativ. Ibland finns även motstånd till att delta.

De som deltar på eget initiativ har större förväntningar om att få kunskapsfördjupning och handledning samt förhoppningar om att förändra arbetet även om förankringssvårigheter är större (Lönnback, 2004). På arbetsplatserna finns många gånger förväntningar på att resultat ska synas snabbare än vad som är möjligt.

Sammantaget har dessa erfarenheter gjort att i forskningscirkel med hela verksamheter nu förbereds grundligare. I möjligaste mån träffar vi både arbetsledning och medarbetare innan cirkelarna startar för att introducera formen, vår och arbetsledningens olika roller och syftet med cirkelarna.

Andras erfarenheter

Våra erfarenheter bekräftas av andra FoU-miljöers erfarenheter av forskningscirkel (Forsberg, 2006; Lönnback, 2004; Salonen, 2005 m. fl.). De visar på följande huvudteman: vikten av att *arbetsledning deltar*. De flesta synpunkterna avser brister i arbetsledningens medvetenhet, tid eller sätt att involvera tankar och resultat på arbetsplatsen. Ett annat tema är *utveckling av yrkesrollen* där cirkelarbetets möjlighet för deltagarna att strukturera och formulera sitt arbete muntligt och/eller skriftligt liksom utbyte av erfarenheter har stärkt yrkesrollen. Det anses även vara *utvecklande för individerna* eftersom deltagarna får kunskap om vetenskapsmetod och/eller möjlighet till reflektion. *Tid för reflektion* hänger ihop med flera av temana ovan men var ett uttryck som återfanns i flera av rapporterna och tas därför upp särskilt. Vad gäller *effekter på arbetsplatsen* ledde cirkelarbetet till små synliga förändringar i arbete eller organisation på arbetsplatsen.

Dessa områden överensstämmer även med vad som framkommit vid utvärderingar av FoU-miljöer (Socialstyrelsen, 2002). Till dessa teman kan nämnas några, hitintills otydliga, frågeställningar kring forskningscirklar. En frågeställning är till exempel var ansvarsfrågan ligger i utvecklingsarbete och verksamhetsutveckling. Den andra frågeställningen är cirkelledarnas roll, vilka som kan riskera att bli personalstödjande i alltmer slimmade organisationer.

Inbyggda strukturer ett krav

För att skapa och förstärka ett kunskapsbaserat arbete och en kunskapsbaserad verksamhetsutveckling behövs inbyggda strukturer för systematisk uppbyggnad av lokala erfarenheter. Strukturer behövs också för hur forskning ska tillvaratas i verksamheter och för att kunna tillförsäkra kontinuitet i utvecklingsarbetet. Risken är annars att utvecklingsarbetet fragmentiseras till att bli sporadiska insatser för enstaka deltagare och inte ett bidrag till ett kunskapsbaserat arbete till glädje för medborgare/brukare/klienter. I detta ingår även att utveckla kontakterna med politiker och att öka brukarperspektivet.

Forskningsintresserade praktiker beskriver¹³ att man i verksamheterna behöver mer vardagsforskning och mer närhet till forskning och forskare (se även Dellgran och Höijer, 2003). Vardagsforskningen som de själva utför ger mer kunskap om resultat av det egna arbetet samt av brukares och klienters syn. Forskares reflektioner och vetenskapsteoretiska frågeställningar behövs i

¹³ Synpunkterna kommer från forskare och praktiker med erfarenheter av FoU-arbete vid ett seminarium på FoU-enheten 061113 om Forskningens nytta i praktiken.

verksamheter för att stimulera till forskningsbaserat utvecklingsarbete, kritiskt granska nya projektidéer, metoder och forskningsresultat och få snabbare feedback på sitt arbete än vad forskning ger.

Det är oftast handlingsrelevant kunskap och tydliga svar på svåra frågor som efterfrågas. Man vill även ha utvärderingar om lokala verksamheter Detta kan stå i motsättning till den slags forskning som vidgar perspektiv och ger en mer övergripande kunskapsbild.

Kopplingen mellan forskning och praktik är en hörnsten i forskningscirkelarna som kan användas på många sätt. Arbetsledning kan själva använda forskningscirkelns reflekterande dialog och "forskande öga" löpande i organisationen. När kunskap och inspiration behövs kan cirkelledarna komma utifrån. Detta skulle motsvara "reflektion på organisationsnivå" som Payne (2006) anser behövs för att en framgångsrik omsorgs- och vårdorganisation ska uppstå. Det handlar om att kollektivt urskilja en god praktik genom att leda en organisation så att detta dokumenteras, införlivas i kunskapsmassan och tillämpas i flera olika situationer.

En verksamhetschef som låtit all personal delta i forskningscirklar uttryckte erfarenheterna av forskningscirklar på följande sätt:

"En organisation är alltid bärare av en specifik kultur. Vill man ha en kultur som främjar reflektion, dialog och samarbete krävs att dessa moment integreras i organisationens struktur. Genom att organisera strukturerade samtalscirklar kring forskningsresultat och det sociala arbetets förutsättningar uppstod ett andrum, mer tid för reflektion om den egna yrkesrollen, om egna

erfarenheter och förhållningssätt. Det var också ett sätt att synliggöra och diskutera den kultur som finns i en organisation och som präglar de yrkesverksammas förhållningssätt till metoder och ytterst till de människor man möter i arbetet.”

Vi ser forskningscirkelns breda användningsområde som ett sådant arbetsredskap. Där kan behov av kunskapsfördjupning knytas till egna och andras erfarenheter för att utveckla ett mer kunskapsbaserat arbete till gagn för klienter, brukare och medborgare.

Referenser

Ahmadi, N. och Lönnback, E-B. (2005) (red.) *Tvärkulturellt socialt arbete – av socialarbetare för socialarbetare*. Stockholm: Socialtjänstförvaltningen, FoU-enheten, FoU-rapport 2005:5.

Angsell, G-L. (red.) (2002) *20 år av forskning och utveckling*. Stockholm: Socialtjänstförvaltningen.

Bergmark, Å och Lundström T. (2000) Kunskaper och kunskapssyn. Om socialt arbete inom socialtjänsten. *Socionomens forskningssupplement nr 12/2000*, sid. 2-16.

Bergmark, Å. och Lundström, T. (2006) Mot en evidensbaserad praktik? – Om färdriktningen i socialt arbete. *Socialvetenskaplig tidskrift* 2006;13 (2)sid. 99-113.

Bergmark, Å. och Lundström, T. (2000) Metoder i socialt arbete - vad är det? I Meuwisse, A., Sunesson, S., Swärd, H. (red) *Socialt arbete - en grundbok*. Stockholm: Natur och Kultur.

Bergström, E., Florén, A., Ternhag, G., Tydén, T. (2000) *Det dolda universitetet - framväxten av FoU-miljöer utanför universitet och högskolor*. Falun: Dalarnas Forskningsråd.

Blom, B. och Morén, S. & Nygren, L. (2006) (red.) *Kunskap i socialt arbete – om villkor, processer och användning*. Stockholm: Natur och Kultur.

Blomqvist, J. (2002) Att sluta med narkotika – med och utan behandling, Stockholm: FoU-rapport 2002:2.

Blomqvist J. och Wallander, L. (2004) *Åt var och en vad hon behöver? En vinjettstudie av socialarbetares bedömningar och val av insatser vid missbruksproblem*. Delrapport 1 från projektet ”Vem får vilken missbruksvård”. Stockholm: Socialtjänstförvaltningen i Stockholms stad, FoU - enheten, FoU-rapport 2004:8.

Blomqvist J. och Christophs, I. (2005) *Kan forskningen påverka praktiken?* Stockholm: Socialtjänstförvaltningen i Stockholms stad, FoU-enheten, FoU-rapport 2005:18.

Brulin, G. och Ekman - Phillips, M. (1998) Arbetslivsforskningens nya möjligheter, *Arbetsmarknad och Arbetsliv, nr 1, 1998*.

Börjesson, B. (2002) Att forska är nödvändigt. I Angsell, G-L. (red) *20 år av forskning och utveckling. Jubileumsskrift*. Stockholm: Socialtjänstförvaltningen i Stockholms stad.

Dellgran, P. och Höjer, S. (2003). Forskning i praktiken. Om den seniora forskningens innehåll och socionomers forskningsorientering. I Högskoleverket (2003) *Socialt arbete. En nationell genomlysning av ämnet*. Stockholm: Högskoleverkets rapportserie 2003:16 R.

Eliasson, R., Levin, C., Meeuwisse, A. & Sunesson, S. (red.) (1990) *Den värderande blicken. Om utvärdering i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Forsberg, M. (2006) *Kunskap, fördjupning och avtryck i vardagen*. Göteborg: FoU i Väst/GR.

Götlind, K. Söder, M. & Finn, B. (2006) Kunskap, omsorg, praktik. I Blom, B, Morén, S., Nygren, L. *Kunskap i socialt arbete - om villkor, processer och användning*. Stockholm: Natur och Kultur.

Hallberg, M. (2000) *Vetenskap som praktik – skisser till undersökningar av vetenskapens praktiska sidor*. Göteborg: Göteborgs Universitet.

Hallberg, M. (2000) Teori och praktik som forskningsobjekt. I Meeuwisse, A., Sunesson, S. Swärd, H. (red) *Socialt arbete - en grundbok*. Stockholm: Natur och Kultur.

Holmer, J. och Starrin, B. (1993) *Deltagarorienterad forskning*. Lund: Studentlitteratur.

Hubble, M., Duncan, B. & Miller, S. (2006) *The Heart & Soul of Change. What Works in Therapy*. Washington: American Psychological Association.

Härnsten, G. (1991) *Forskningscirkeln – pedagogiska perspektiv*. Stockholm: LO.

Josefsson, C. (2000) *Är det så här att vara socialsekreterare? Berättelser från forskningsverkstäder 1999*, Lund: Skriftserie 2000:3.

Karlsson, O. (1999) *Utvärdering – mer än en metod*. Stockholm: Svenska Kommunförbundet.

Kristiansen, A. (2002) *Forskningscirkeln som redskap för kunskapsutveckling om kvinnor och missbruk*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Laanemets, L. & Svensson, K. (2005) *Resultat, nytta och samarbete – ett projekt för kunskapsutveckling i socialtjänsten*. Meddelanden från socialhögskolan 2005:3 Lunds universitet.

Lundberg, B. och Starrin, B., (2001). *Participatory Research. Tradition, Theory and Practice*. Karlstad: Karlstad University Press.

Lönnback, E-B. (2004) *FoU-cirklar i egenutvärdering – vad är FoU-cirklar och vad leder de till?* Stockholm: Stockholms Universitet, Institutionen för socialt arbete, magisteruppsats.

Molander, B. (1993) *Kunskap i handling*. Göteborg; Daidalos.

Munro, E. (2002) *Effective Child Protection*. London: Sage

Månsson, S-A. (2000) Kunskapsutvecklingen inom socialtjänsten och den akademiska forskningen: drar vi åt samma håll. *Socionomen* 2000:8, sid. 4-7.

Nowotny, H., Scott, P. & Gibbons, M. (2001) *Rethinking Science, Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.

Oscarsson, L. (2006) Evidenskravet och socialt arbete – skiss till en strategi för forskning och praktik. *Socionomen* 2006; 4, sid. 31-34.

Payne, M. (1997) *Modern Social Work Theory*. Chicago: Ill.: Lyceum Books.

Payne, M. (2006) Kunskap för praktik, ledning och utveckling. I Blom, B. och Morén, S. & Nygren, N. *Kunskap i socialt arbete – om villkor, processer och användning*. Stockholm: Natur och Kultur.

Ramian, K. (1999) Vidskaepende netvaerk – netvaerkssamarbete om praksisforskning. *Paper till Tredje Nordiska symposiet om brobygging mellan forskning och praksis i socialt arbete*, Århus.

Rolf, B. (1995) *Profession, tradition och tyst kunskap*. Lund: Nya Doxa.

Roos, H-E. (1997) Kunskapsprocesser inför fjärde vågen av forskningscirklar. *Paper till Symposiet Brobygge*. Andra nordiska symposiet om forskning och praxis, Vårdhögskolan i Malmö 1997. Sociologiska Institutionen, Lund.

Salonen, T. (red.) (2005) *Rena rama sociorama - Kunskapsutveckling mellan socialtjänst och universitet*. Växjö: IVOSA, rapportserie i socialt arbete nr 003 2005.

Socialstyrelsen (2000) *Nationellt stöd till kunskapsutvecklingen inom socialtjänsten*. SOS-rapport 2000:12, Socialstyrelsen, Stockholm

Socialstyrelsen (2002) *Utvärdering av FoU - en studie av FoU-enheter inriktade på individ- och familjeomsorg*. Stockholm: Modintryck AB.

Soydan, H., Jergeby, U., Olsson, E. & Harms-Ringdahl, M. (1999) *Socialt arbete med etniska minoriteter*. Stockholm: CUS och Liber.

Svensson, L. (2002) Bakgrund och utgångspunkter. I Svensson, L. & Brulin, G. & Ellström, P. & Videgren, Ö. (red.) *Interaktiv forskning för utveckling av teori och praktik*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet, Arbetsliv i omvandling 2002:7.

Öberg – Östergren, K. och Wallér, J. (2001) *Motivationsbefrämljande utredningsarbete – MBU . Om att utveckla det sociala arbetet med missbrukare inom socialtjänsten*. Stockholm: Stockholms socialtjänstförvaltning, FoU-enheten, FoU-rapport 2001:1.

Östberg, F. (2003) *Kunskapsutveckling i praktiken – FoU-cirklar med vinjettmetoden som verktyg*. Paper till FORSA:s 5:e symposium "Kunskapsutveckling i välfärdens tjänst? I Norrköping 2003.

Östberg, F., Wåhlander, E. & Milton, P. (2000) *Barnavårds- utredningar i sex kommuner – en vinjettstudie*. Stockholm: CUS-skrift 2000:3.

Bilagor

Bilaga 1.

Exempel

Vad? Cirklar i systematisk dokumentation.

Vilka deltog? Anställda inom missbruksvården.

Varför? De första cirklarna i systematisk dokumentation tillkom på begäran av personer inom missbruksvården. Intresset var stort och flera cirklar genomfördes i rask följd.

Deltagarnas önskemål var mycket skiftande. Några ville ”få ett kvitto på vad de gjorde” eller ville veta mer om hur systematisk dokumentation kan användas som redskap för uppföljning och utvärdering. Andra arbetade med en eller flera blanketter och fick många svar som de inte kunde bearbeta. De ville ha hjälp med både att strukturera sitt material och med hur materialet kunde användas för att få ett mer enhetligt system för mätning och uppföljning.

Inledningsvis pratade vi om varför man arbetar med systematisk dokumentation. En viktig orsak är att det står i lagen att arbetet ska dokumenteras. Andra anledningar är att systematisk dokumentation är användbar i verksamhetsbeskrivningar och att dokumentationen kan användas för att utveckla och utvärdera arbetet. Syftet med cirklarna var att ge deltagarna kunskap att utfor-

ma och bearbeta formulär (behandlings- och uppföljningsplaner) för löpande uppföljningar av arbetet med klienter. I cirkeln ingick även att lära sig grunderna för hur formulären databearbetas.

Hur? Cirkelledarna hade vid starten en mall på en behandlingsplan för basfakta, uppdrag och uppföljning. I den fanns faktorer som är viktiga för att få en helhetsbild av klientens livssituation och önskemål om förändringar. Så mycket som möjligt skulle kunna databehandlas på ett enkelt sätt. Deltagarna fick grundkunskaper om hur ett statistiskt dataprogram fungerar; hur man ställer upp frågorna och hur man grupperar och matar in svaren. Rätt använda blev blanketterna dels ett verktyg i arbetet med den enskilde klienten och gav samtidigt en bild av vilka arbetsgruppen som helhet mötte.

För att en systematisk dokumentation ska leda till kunskapshöjning i arbetet krävs både att arbetsgruppen blir delaktig och att arbetsledaren stöder dokumentationsarbetet. Cirkelledarna uppmanade därför gruppdeltagarna att se sig som representanter för sina egna arbetsgrupper. Samtalen i cirklarna fördes tillbaka till arbetsgruppen och arbetsgruppens synpunkter fördes till det fortsatta arbetet i cirklarna. Med förankring ökar motivationen för kollegor att delta i dokumentationen.

Resultat: Flera av deltagarna har färdigställt rapporter och presenterat materialet i verksamhetsberättelser. Andra fortsätter med systematisk dokumentation i det dagliga arbetet. Några cirkeldeltagare har inte fortsatt med dokumentation, vanligtvis för att de saknat stöd från arbetsledningen och/eller arbetsgruppen.

Bilaga 2.

Exempel

Vad? Beskrivning av försök med ett nytt arbetssätt för att utveckla behandlingsarbetet med barn och unga på hemmaplan.

Vilka deltog? Socialtjänstförvaltningens Hem för Vård och Bostad – Barn och Ungdom och två stadsdelsförvaltningar drev tillsammans projektet ”Teamet”. I cirklarna deltog utredande socialsekreterare från individ- och familjeomsorgens barn- och familjeverksamhet, resurspersonal från resursteam i de två stadsdelsförvaltningarna och behandlingsassistenter från barn- och ungdomsinstitutioner.

Varför? Fördjupa deltagarnas kunskap om behandlingsarbetet på hemmaplan och utbyta erfarenheter bland cirkeldeltagarna.

Hur? Forskningscirklar genomfördes där metodutvecklingsarbetet beskrevs. Arbetet i cirklarna utgick från frågeställningar om hur det nya arbetssättet kunde beskrivas, om nya kunskaper utvecklats och hur kunskap överförts mellan personal på institution och stadsdelsförvaltning.

Utifrån deltagarnas beskrivningar synliggjordes teman som beskrev projekt Teamets kärna: ramen för projektet, klienternas delaktighet, normalisering och kunskapsöverföring. Temana kopplades till barnens och familjernas behov och till de verktyg som användes i arbetet.

Deltagarna fick artiklar att läsa och i uppgift att beskriva typiska fall. Genom att föra dagbok fick de syn på innehållet i arbetet. Sedan kopplades arbetet till teori, metod och förhållningssätt, vilka resurser och hinder de såg och hur kunskapsöverföring

skedde mellan de olika yrkesgrupperna. Slutligen fick deltagarna formulera om de uppfattat att nya roller och kunskaper skapats i projektet. Föreläsningar hölls om risk- och skyddsfaktorer för barns framtida utveckling kopplade till sociala interventioner för barn och ungdom och om det aktuella kunskapsläget när det gäller prevention gentemot barn och unga med beteendestörningar.

En intervjustudie genomfördes också med deltagare och projektets styr- och projektgrupp.

Resultat: I forskningscirklarna och intervjuerna beskrev personalen hur de i högre grad än tidigare kunde arbeta utifrån klienternas behov och i deras närmiljö. Genom rapporten kan deras erfarenheter även spridas till andra. Deltagarna såg cirkelformen som en möjlighet att utveckla arbetet och fördjupa sina kunskaper. En möjlig utveckling framåt föreslogs vara att flera stadsdelsförvaltningar har gemensamma permanenta öppenvårds- team. Ett arbetssätt där olika yrkesgrupper ska arbeta kring en familj kräver, för klientens skull, en gemensam kunskapsbas, kunskap om kommunikationsmetoder och att särskild tid skapas för en mer systematiserad reflektionsprocess.

Bilaga 3.

Utbildningshandledning

Denna form av FoU-cirklar är ett alternativ till utbildningsdagar och ger möjlighet att tillvarata forskningsresultat på ett sätt som passar de egna erfarenheterna. Erfarenheter från tidigare forskningscirklar har visat att deltagarna värdesätter presentation av forskning med möjlighet till reflektion och samtal kopplat till det egna arbetet (Blomqvist och Christophs, 2005).

Exempel

Vad? Att genomföra en tvärkulturell utbildningshandledning för arbetsgrupper där även arbetsledare skulle delta. Ett fortsättningsprojekt efter skrivarcirkarna och rapporten *Tvärkulturellt socialt arbete - för socialarbetare av socialarbetare* (beskrivet i exemplet ovan).

Vilka deltog? Främst personal från stadsdelsförvaltningar som deltagit med dokumentatörer i skrivarcirklar (se exemplet ovan).

Varför? Utröna hur samtal om socialt arbete med flyktingar och invandrade kunde fortsätta efter skrivarcirkarna och rapporten.

Hur? Temana i träffarna utgick från verksamheternas intresse och kunskapsbehov. Vanliga teman var bland annat tvärkulturellt socialt arbete, migrationsprocesser, holistiska och individualistiska kulturer samt tvärkulturella möten. Varje träff inleddes antingen med en föreläsning om forskning i tvärkulturellt socialt arbete eller med ett samtal om en artikel. Till skillnad från andra forskningscirklar ingick här fler föreläsningar. Till artiklarna fanns antingen instuderingsfrågor eller frågor att samtala kring på träffen. Ibland hölls även gruppövningar.

Deltagarna delade också med sig till varandra av sina tankar, svårigheter eller erfarenheter med klienter i arbetet. Det satte fokus på attityder och värderingar liksom migrationsprocess, kulturers påverkan samt på vilka arbetssätt och metoder som används. Utifrån dessa samtal avslutade cirkelledarna med att reflektera över den beskrivna situationen och samtalen på individ-, grupp- och organisationsnivå samt att relatera till aktuell forskning.

Resultat: Att beskriva konkreta situationer med klienter gjorde det lättare att prata om tvärkulturellt socialt arbete. Många blev mer medvetna om hur man kan tänka med andra perspektiv. Utifrån erfarenheterna av utbildningshandledningen utformades en studiehandledning att använda i verksamheter. Denna används med fördel tillsammans med FoU-rapporten *Tvärkulturellt socialt arbete - för socialarbetare av socialarbetare* (Ahmadi och Lönnback, 2005).

Bilaga 4

Cirklar på FoU-enheten 1999 -2007

Form av cirklar	Antal cirklar
Cirklar i kunskaps fördjupning socialpsykiatri, social barnavård, missbruk och genus, tvärkulturellt socialt arbete och hemlöshet, försörjningsstöd	13
<i>Läsecirklar</i> missbruksvård, socialpsykiatri, särskola	6
<i>Utbildningshandledning</i> tvärkulturellt socialt arbete	5
<i>Vinjettcirklar</i> social barnavård, missbruksarbete, tvärkulturellt socialt arbete	12
Cirklar i verksamhetsnära forskning, uppföljning och egenutvärdering egenutvärdering	8
systematisk dokumentation inom missbruksvård	6
<i>Skrivarcirklar</i> tvärkulturellt socialt arbete	4
<i>Verksamhetsbeskrivning</i> samverkan mellan socialtjänst – Fk -Af - psykiatri, HVB Barn och Ungdom, kontaktsekreterare, bouppteckningsutredare, uppsökande arbete	11
Utvecklingsarbete hemlöshet	10
social barnavård	4
Summa	79